

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2000. A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegtan számára. *Magyar Nyelvőr* 124: 494–500.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2005. A nyelvi kategorizáció kognitív nyelvészeti keretben. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 32. EKF Liceum Kiadó, Eger, 5–20.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI – N. CSÁSZI szerk. 2008: 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. Gondolkodás és kultúra. Osiris Kiadó, Bp.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- VOIGT VILMOS 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 15: 317–20.

Proper names and categorisation

This paper discusses the categorisation of proper names in the framework of prototype theory. After an introduction to the properties of prototypical proper names, the various ways of name giving are surveyed on the basis of that categorisation, and the role of categorisation in the interpretation and use of an item as a proper name is explored. In particular, we discuss the typical and less typical or culture dependent nature of the various categories of proper names, categories in the boundary area of proper names and common nouns, as well as factors determining the categorisation of proper names. Finally, the paper briefly introduces the role of the categorisation of proper names in their turning into common nouns, as well as in works of fiction and of cinematic art.

Keywords: proper name, categorisation, prototype theory, name giving, use of names, proper names used as common nouns.

SLÍZ MARIANN

Az irónia mint „kategóriaváltás” és „perspektíva-váltás” a szemantika és pragmatika határán*

1. Bevezetés. – Dolgozatomban arra szeretnék rámutatni, hogy az *o p p o z í c i ó* (opposition), *e l l e n t é t* (contrary), *n e g á c i ó* fogalmakat meglehetősen nagyvonalúan használja a szakirodalom az iróniával kapcsolatban. Tanulmányomban a GRICE-hoz (1975/1989, 1978/1989) kapcsolódó pragmatikairodalom

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Németh T. Enikőnek mind szakmai, mind emberi támogatásáért, türelméért, amelyet a tanulmány készültékor folyamatosan tanúsított, valamint két lektoromnak értékes észrevételeikért, javaslataikért.

területén maradván vizsgálom a verbális irónia működésének magyarázatára született modelleket. Vizsgálódásom kizárólag az ún. kreatív iróniára (pragmatikai alakzat, l. NEMESI 2009) szorítkozik, amelynek feldolgozása nem automatikus, hanem olyan rekonstrukciós folyamat, amelyet akkor végzünk, ha találgatunk. Ily módon dolgozatom nem terjed ki az irónia konvencionizálódott formáira.

A Bevezető után a 2. fejezetben a vizsgálódásom elméleti kontextusaként felvázolom, hogy az ellentét, oppozíció és tagadás szerepe miként fogalmazódik meg az egyes iróniaelméletekben. Nem elegendő csak a pragmatikai jellemzők figyelembevétele, legalább olyan fontos a szemantikai és szintaktikai jellemzők vizsgálata is, amellyel teljesebb és differenciáltabb képet kaphatunk. Amint látni fogjuk, indokolttá válik a tárgyalt fogalmak pontosítása és differenciálása, amelyre a 3. fejezetben tesztek kísérletet. HORN (1989) „A natural history of negation” című munkája alapján járom körbe az oppozíció, negáció, kettős negáció, negációemelés és az irónia kapcsolatát. A 4. fejezetben az előző fejezetek tanulsága alapján egy olyan megközelítést javasolok, amely szerint az irónia a különbözőség, az eltérés felmutatása, illetve megfordítva: az irónia segítségével teszünk különbözővé, eltérővé egymástól két dolgot. Ez a „kategóriaváltás” művelete a megnyilatkozás tekintetében, és „perspektíva-váltás” a beszélő vonatkozásában. A beszélő maga is perspektívát vált ahhoz, hogy megtehesse az ironikus megnyilatkozást, ugyanakkor a hallgatót is perspektíva-váltásra készíteti, kiközzenti egy perspektívából, hogy új ismeretek befogadására tegye képessé. Az 5. fejezetben röviden összegzem a tanulmány gondolatmenetét és eredményeit.

2. Elméleti kontextus: az ellentét, az oppozíció és a tagadás szerepe az iróniamodellekben. – A) Az irónia nem oppozíció. – 1. Kiindulópontok. – GRICE (1975/1989) óta sokan megkísérelték az irónia pragmatikai szempontú magyarázatát az oppozíción kívül másban is megragadni. A legtöbb elmélet részben ugyan elfogadja az oppozíciót mint tényezőt, de máshová helyezi a hangsúlyt az irónia magyarázatában. Mivel tanulmányom témája éppen az, amitől ezek az elméletek elhatárolódni kívánnak, itt csak vázaltszerűen adok képet róluk (l. bővebben KOMLÓSI 2007–2008). Áttekintésem kiindulópontját GRICE (1975/1989, 1978/1989) nyújtja, aki a szakirodalmi reflexiókkal ellentétben nem elégszik meg a mondott és sugallt jelentés közötti ellentmondó (kontradiktórikus) propozíció megállapításával, miközben az irónia alakzatát implikatúrának tekinti. GRICE a „Further Notes”-ban (1978/1989) gyakorlatilag felsorolja azokat a szempontokat, amelyekre az iróniakutatások fókuszálják a figyelmüket a pragmatika területén.

A grice-i hagyomány a mondott jelentés és a beszélői jelentés viszonylatában értelmezi az iróniát, ahogyan más alakzatokat is. Egy-egy fogalom több elméletben is megjelenik, és egy szerző több fogalmat is kombinál az irónia magyarázatában. Én itt csak a szerzőkre legmarkánsabban jellemzőket tüntetem fel. Az indirektség és ismerősség fogalma GIORA (1995, 1998, 1999, 2003) munkáiban kap nagy hangsúlyt, az utóbbi főleg empirikus kísérletei kapcsán. A negatív attitűd, érzelem és érték kifejezése WILSON és SPERBER (1992/2007), valamint WILSON (2006) érvelésében játszik jelentős szerepet, míg CLARK és GERRIG (1984) elméletében

a színlelés a központi fogalom, az elfogadhatatlanság (inappropriateness) pedig ATTARDO (2000) modelljének kulcsfogalma lesz. Ezekben az ösvényeken maga GRICE nem halad végig, néhány oldalnál többet nem szentel az irónia kérdésének, de e tényezők leltárba vételével gyakorlatilag kijelöli a kutatások későbbi irányvonalát.

2. Az irónia mint indirekt idézés és negatív kritikai attitűd. – WILSON és SPERBER (1992/2007: 36–8) fogalmazzák meg a legélesebb kritikát az irónia és az oppozíció szorosnak vélt és lényeginek tekintett kapcsolatáról. GRICE-ot és a klasszikus retorika álláspontját úgy tartják számon, mint amelyek az irónia lényegét az ellentétes vagy/és oppozíciós viszonyban látják. Ezzel szemben WILSON és SPERBER (1992/2007) egészen más alapokra helyezi magyarázatát, mivel számos olyan esetet sorolnak fel, amikor az ironikus megnyilatkozás szerintük nem fejez ki ellentétet. Az indirekt idézéssel hozzák párhuzamba az irónia jelenségét, amely alapvetően különbözik a paródia direkt idézésétől. Az ironikus megnyilatkozással a beszélő felidéz egy véleményt, amely nem a sajátja, s így juttatja érvényre a negatív kritikai attitűdjét a felidézett véleménnyel kapcsolatban. Nézzünk egy példát a szerzők érveléséből a mellett, hogy az irónia nem az ellentétét fejezi ki annak, amit mond:

- (1) Kontextus: Te meghívsz engem a toszkánai nyaralódba. Toszkána májusban, ahogy írod, a legszebb hely a világon. Megérkezem hideg viharos időben, és miközben hazafelé viszel engem a felhőszakadásban, odafordulok hozzád és azt mondom: *Óh, Toszkána májusban!*

Érvelésük szerint az *Óh, Toszkána májusban!* nem fejez ki teljes propozíciót, így nem lehet igaz vagy hamis. Ha nincs teljes propozíció, akkor nem lehet kontradikcióban (contradictory) egy másik propozícióval. Ez ellen az érvelés ellen legalább két ellenvetést tehetünk. Először: az *Óh, Toszkána májusban!* egy hiányos propozíciós forma szemantikai szinten, amely pragmatikai szinten kiegészül teljes propozíciós formává a kontextus összetevőiből (vö. free enrichment: CARSTON 2004; KOMLÓSI 2007–2008). Másodszor: a kontradikció (contradiction) csak az egyik fajtája az oppozícióknak (l. 3. A).

B) Az irónia mint negációs forma. – 1. Negáció és irónia a lehetséges világokban. – Visszatérve ahhoz, amitől elhatárolják magukat a fenti szerzők, ki kell emelnem közülük MARTIN (1992) és GIORA (1995) munkáit. A többi szerzőtől eltérően ők nagy jelentőséget – noha nem kizárólagosat – tulajdonítanak a negációnak és az oppozíciónak az irónia jelenségében. MARTIN megközelítése a hitek univerzumára épülő logikai-szemantikai aspektusból közelít a kérdéshez, párhuzamba állítva a negáció és az irónia természetét (MARTIN 1992: 83–4). Eszerint az ironikus megnyilatkozás egy olyan elvárást visszahangoz – éppen akkor, amikor a beszélő az igazat mondja –, amely nem teljesült. Más szóval: vagy a beszélő mond valami hamisat annak érdekében, hogy valami igazat sugalljon, vagy a beszélő mond valami igazat annak érdekében, hogy leleplezzen valami hamisat (MARTIN 1992: 84). Az irónia esetében nem egy nyelvi elem váltja ki az inverziót, hanem kiválthatja a kontextus, a szituáció, a szupraszegmentális, kinezikus elem és egyéb nyom. A felsorolt tényezők bele-

kényszerítik a proposíciót a kontrafaktuális világba. A kontrafaktuális világoknak – proposíciók konzisztens halmaza, amelyek legalább egy a w_0 -beli proposíciókkal ellentétes proposíciót tartalmaznak – két részhalmaza az elvárások és a hitek világi (doxastic world), amelyek közül az előbbi a beszélőhöz, az utóbbi pedig a beszélőt kivéve bárki máshoz tartozhat. Lássunk egy példát MARTIN logikai-szemantikai elemzésére (bővebben MARTIN 1992: 85–9). A beszélő mondja, hogy p , de gondolja, hogy $\neg p$. A doxasztikus világ megfelelhet egy széles körben elfogadott vagy elfogadottként számon tartott hitnek, ahol a mások által elfogadott elvárással helyezkedik szembe a beszélő:

- (2) Dorine: *Nem, nem, hisz tudja: szót kell fogadni a lánynak, Még ha az apja egy majomhoz adja is.* [Tartuffe; Második felvonás, Harmadik jelenet. Fordította: Vas István]

Észrevehetjük, hogy ez a logikai-szemantikai keret proposíciókon értelmezi az iróniát, amely egyfajta tagadásként ugyan nem szükségszerű kontradikció, de kontradikció. Az oppozíció más fajtáját nem tudja értelmezni (l. bővebben a 3. fejezetben).

2. Az irónia mint indirekt negációs forma pragmatikai perspektívából. – MARTIN (1994) lehetséges világok modelljével szemben GIORA (1995) megközelítése alapvetően grice-i alapokon nyugvó pragmatikai szemlélet, amely mondott és sugallt jelentés között interakciót feltételező modellel dolgozik. Lényeges különbség azonban mind GRICE, mind pedig MARTIN elméletéhez képest, hogy GIORA (2003) az irónia pszicholingvisztikai megközelítésű on-line megértésmo-delljét kívánja feltérképezni. Jelen vizsgá-lásban kizárólag csak a negációval kapcsolatos álláspontjára fókuszá-lók.

GIORA nem az oppozíciós viszonyra, hanem a negációra, ezzel párhuzamosan pedig a produkcióra és feldolgozásra helyezi a hangsúlyt (l. GIORA és FEIN 1999; GIORA 2003). A negáció mint egyargumentumú operátor ugyanis egy műveletre utal, amely végbemegy az irónia produkciója és feldolgozása során. Az a megközelítés, amely a mondott és a sugallt jelentés közötti viszonyra fókuszál, legyen az interaktív akár, egy művelet eredménye. (A negáció és oppozíció kapcsolatáról bővebben a 3. fejezetben.)

Az ironikus megnyilatkozás tehát indirekt negációs forma, amely számos lényeges tulajdonságában különbözik a direkt negációtól. GIORA (1995: 241–3) három lényeges különbséget sorol fel. Először is, az indirekt negáció interpretációja nem skaláris. Másodsor, az indirekt negáció elkerüli azokat a pszichológiailag „kellemetlen értékeket” és az udvariatlan formát, amelyekkel a direkt tagadás jár, harmadszor pedig, nincsen nyelvi markere, nem behatárolt, ahogy behatárolt a direkt negáció (vö. a 3. B)-ben a direkt negáció bizonytalansági skálájával). GIORA konklúziója szerint az ironikus megnyilatkozás értelmezése nem korlátozódik sem alulról, sem felülről; az irónia implikálhat több mint interpretációt, ahogyan kevesebb mint vagy ellentéte (opposite) interpretációt. Az irónia tehát nemcsak az ellentéte, hanem kevesebb, mérsékeltőbb vagy több interpretációja lehet annak, mint amit mondunk (az érvelést bővebben l. GIORA 1995: 243).

3. Vajon indokolt-e a direkt és indirekt negáció ilyen módon történő megkülönböztetése? – Nézzük a következő példát, mennyire illik rá GIORA (1995) az előző alfejezetben bemutatott 'több mint', 'kevesebb mint', illetve 'ellentéte' interpretációja.

- (4) *Gyönyörű ez a fehér ruha.* Kontextus: Rózsaszínű a menyasszony ruhája a hagyománnyal és a várakozásokkal ellentétben.

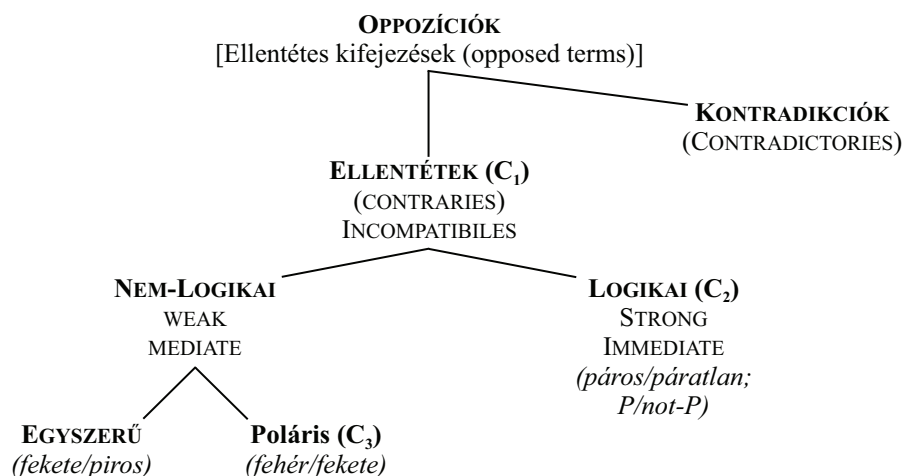
E példa esetében azt láthatjuk, hogy a *'kevesebb mint fehér', *'több mint fehér' értelmezés nem, csak az 'ellentéte' értelmezés adekvát. A mennyiséget figyelembe vevő hasonlítás nem állja meg a helyét a minőségi viszonyok tekintetében. Ennél általánosabb megfogalmazást kíván a megfigyelés, amelyek a minőségi viszonyokat is figyelembe veszik. Ezek alapján azt mondhatjuk grice-i terminológiában maradva, hogy a (4) ironikus megnyilatkozás esetében a mondott jelentés a 'Gyönyörű ez a fehér ruha', a sugallt jelentés pedig a 'Nem fehér az a ruha, aminek fehérnek kellene lennie, hanem rózsaszínű' és ezek interakciójaképpen jön létre a szándékolt beszélői jelentés. Mindezekből világosan kitűnik, mennyire homályos az „ellentéte” (opposite) szó jelentése és használata, amint azt a *fehér/rózsaszínű*, *fehér/nem fehér*, illetve *fehér/fekete* relációk mutatják.

A probléma természete, amely a homályosságot okozza, a következő. GIORA indirekt negáció fogalma nem magyarázza az egyszerű és poláris ellentétek (contraries) közötti különbséget, illetve a logikai és nem logikai ellentétek (contraries) közötti különbségeket, sem az ellentmondó (contradictory) és az ellentétes (contrary) közötti különbségeket, amelyek szintén szerepet játszanak az irónia működésében. Valamint nem válik világossá az oppozíció kifejezés ezekhez való viszonya. Ezeknek a fogalmaknak a differenciálása indokolt az eddigiek alapján, amit a következő fejezetben teszek meg.

3. Az oppozíció és a negáció természete. – A) A negáció és az oppozíció kérdése sokkal inkább összefonódik az irónia jelenségével, mint azt második pillantásra gondolnánk. Az első nagy pillantás a klasszikus retorikai hagyomány, amely fontosnak tartja a tagadást és az oppozíciót az irónia magyarázatában. A jelenlegi törekvések sokkal inkább abba az irányba tartanak, amelyek az iróniát nem a tagadásban és az oppozíciós viszonyban, hanem valami más tényezőben vélik megragadni, mint amilyen a *színlelés*, *elfogadhatóság*, *implikátúra*, *felidézés*, *elvárás*. HORN (1989) „A natural history of negation” című grandiózus könyvének bevezetőjében a tagadásról mint az ember speciális képességéről beszél, illetve minden emberi kommunikációs rendszerben jelenlétéről. Szisztematikusan feldolgozza a negáció és oppozíció kérdését a klasszikus logikai hagyományokban, aztán különböző kérdéskörök szerint csoportosítva tárgyalja őket. Jelen tanulmány csak arra tesz kísérletet, hogy az irónia szempontjából releváns jelenségeköröket írja le HORN munkájára támaszkodva, aki maga is néhány helyen megemlíti, hogy a tagadás bizonyos esetei ironikus színezetűek lehetnek.

1. ábra

Az oppozíciók fája

Elsőként nézzük meg, mi is az oppozíció, amely oly sok problémát okoz az ironikus megnyilatkozás értelmezésében. A fenti ábrán az oppozíciós rendszer csoportjait és alcsoportjait láthatjuk, amelyek elnevezéseit egyszerűsítve közöltem, illetve az eredeti ábrától eltérően a kontradikciókat nem soroltam az oppozíciók alá (ezt jelzi, hogy nem köti össze vonal őket), mivel definíció szerint nincs példa a kifejezések között, csak a propozíciók lehetnek kontradikciók (l. HORN 1989: 39). Az oppozíciók fája világosan mutatja az első elágazás alapvető különbségeit. Az oppozíció értelmezésében két nagy kategória képződik azáltal, hogy kifejezésekről (term) vagy propozíciókról van szó. A baloldali elágazást követve láthatjuk, hogy az ellentét terminus kifejezések között értelmezendő. Az egyszerű nem-logikai ellentétek C₁ csoportjába tartoznak a *fekete/piros*, *kék/zöld*, *meleg/langyos* párok, vagyis azok az egy skálára helyezhető kifejezések, amelyek nem a skála legtávolabbi pontjain állnak egymástól. A skálán egymástól legtávolabb álló párok, mint a *fekete/fehér*, *forró/fagyos* a poláris nem-logikai ellentétek (C₃) kategóriájába tartoznak. A kifejezéseken értelmezett ellentétek (C₁) másik alcsoportja a logikai ellentétek (C₂). Ilyen logikai ellentét a *páros/páratlan* és a *kopasz/nem-kopasz* ellentmondó predikátum pár. A pár tagjait nem lehet skálán elhelyezni, nincs közbülső tag, nincs harmadik lehetőség. HORN (1989: 269) a negáció és az ellentétek pragmatikáját tárgyalva egyszerűsíti a fenti 1. ábrát az „Ellentétek fája”-ra (Tree of Contrariety), ahol az 1. ábra C₁ pontja a fa csúcsa, amelyben a kontradikciók (contradictories) csoportja nem szerepel, mivel ezek csak propozíciókon értelmezhetőek, nem pedig kifejezéseken. A kontradiktórikus (contradictory) terminus felbukkan az ellentmondó predikátum (contradictory predicates) fogalmában a C₂ logikai ellentétek csoportban is. Megkülönböztetve azt, amikor propozíciókról, illetve amikor kifejezésekről van szó, az első esetben a kontradikció és a kontradiktórikus

terminusokat használom. A második esetben, amikor kifejezéseken értelmezzük az angol *contradictory* melléknevet, az *ellentmondó* terminust használom. Az ellentmondó predikátumok (*páros/páratlan*, *kopasz/nem-kopasz*) kontradiktórikus *propozíciókat* (x *páros* / x *páratlan*, y *kopasz* / y *nem-kopasz*) alkothatnak.

Az ellentmondó predikátumokat és kontradiktórikus *propozíciókat* a kétértékűség elve alapján határozzuk meg, amely alapelve a hagyomány két részre bontva szokott tárgyalni (RUZSA 2001: 15; HORN 1989: 270). Ezeket az Ellentmondás Elve (EE) és a Kizárt Harmadik Elve (KHE) irányítja. E két elv szerint, ha két A és B kifejezés kontradikciók, akkor a) EE által, bármilyen x a releváns tartományban, $\sim (Px \wedge Qx)$; illetve b) KHE által, bármilyen x a releváns tartományban, $(Px \vee Qx)$, ahol A és B predikátum változót, x argumentum vagy *propozíció* változót jelöl. A z (x *páros*/ x *páratlan*) példával szemléltetve a $\sim (Px \wedge Qx)$ azt formalizálja, hogy nem igaz az, hogy x páros és páratlan is egyszerre, a $(Px \vee Qx)$ pedig azt formalizálja, hogy x páros vagy páratlan, minden más eset kizárt.

Az igazságfeltételeiket tekintve lényeges különbség a kontradiktórikus *propozíciók* és az *ellentmondó predikátumok* között, hogy az első esetben a kontradiktórikus viszonyban lévő *propozíciók* egyidejűleg mindig ellentétes igazságértékűek. Ha az egyik igaz, a másiknak hamisnak kell lennie és fordítva. Az *ellentmondó predikátum* esetében előfordulhat, hogy azok a *propozíciók*, amelyekben az *ellentmondó predikátum* párok szerepelnek, lehetnek egyszerre hamisak, de nem lehetnek igazak egyszerre. Ezeket nevezik még másképpen *kizáró ellentéteknek*. Ez a következő módon képzelhető el: a *páros/páratlan* esetében, ha nem egész számról, hanem *kalap*-ról teszünk állítást, akkor csupán ellentétes *oppozíció*ról (C_2) van szó, mert megengedi, hogy egyszerre legyen hamis *A kalap páros* és *A kalap páratlan* állítás. Ebben az esetben *katégoriatévesztés*ről van szó, ahol az argumentum létezik, de a predikátum természetes módon nem predikátuma (HORN 1989: 97). A *páros/páratlan* párhoz képest a *fekete/fehér* pár C_3 poláris ellentétek, amelyek szintén lehetnek egyszerre hamisak, de igazak nem lehetnek egyszerre, noha más okból kifolyólag, mint a C_2 *ellentmondó* (logikai) ellentét esetén. Például: 'x se nem fehér, se nem fekete, hanem szürke vagy piros vagy...'. Láthatjuk, hogy a C_3 poláris ellentétek esetében csak az *Ellentmondás Elve* működik, a *Kizárt Harmadik Elve* nem. A nem-logikai ellentétek (*fehér/zöld*) definíció szerint megengednek harmadik lehetőséget, ahogyan fentebb már kitértem rá.

B) A negáció. – 1. Logikai-szemantikai perspektívából. – Először röviden a negáció néhány sarkalatos kérdését tárgyalom egy fregeiánus logikai-szemantika körében maradva, majd rátérek a pragmatikai aspektusaira is. Ezt követően fordítom figyelmemet a kettős negáció esetére, amelynek fontos szerep jut az ironikus megnyilatkozás esetében, majd a negációemelés jelenségét tárgyalom.

Nézzük, hogyan tudja a negáció művelete létrehozni a kontradikciókat (7a, 7c) és a C_2 logikai ellentéteket (6a, b). A (6b) állítás a (6a) állítás negációja, és így egyszerre nem lehet a (6a) és (6b) mondatoknak azonos igazságértékük. A (6b) logikai szinten nem különbözik a *Nem igaz az, hogy Zénó csibész* állítástól. A *nem* tagadószt a logikai szemantika egy argumentumú extenzionális

mondatfunktorként kezeli, amelynek az igazságértéke csak a bemenet igazságértékétől függ (RUZSA 2001: 28).

- (6a) *Zénó csibész.*
 (6b) *Zénó nem csibész.*

Nem mindig ilyen egyértelmű azonban a negáció hatása. Nézzük RUZSA példáját arra, ha nem a predikátumot tagadja a tagadószó:

- (7a) *A kormányt az ellenzék buktatta meg.*
 (7b) *A kormányt nem az ellenzék buktatta meg.*
 (7c) *Nem igaz, hogy a kormányt az ellenzék buktatta meg.*

Ebben az esetben a következőképpen módosulnak az igazságértékek. A (7a és b) ugyan nem lehet együttesen igaz, de hamisak lehetnek egyszerre, amennyiben a kormányt senki nem buktatta meg. Az előző 3. A) alfejezet alapján a két mondat *az ellenzék buktatta meg* és *nem az ellenzék buktatta meg* kifejezései közötti viszonyt a nem-logikai ellentétek közé sorolhatjuk, nem pedig az ellentmondó predikátumok (C_2) közé, eltérően a (6a, b) példától. Ha fenn akarjuk tartani, hogy egy állítás és a negációja ellenkező igazságértékűek, akkor nem tekinthetjük a (7b)-t a (7a) negációjának, hanem csak a propozíció fölött végzett tagadás eredményezhet ellenkező igazságértéket, ahogyan ezt jelzi a tagadásnak az egyargumentumú extenzionális mondatfunktorként való meghatározása. Ebben az értelmezésben a (7a)-nak tagadása a (7c).

A klasszikus logika csak a propozíciókon értelmezi a negációt, a *nem igaz az, hogy* egyargumentumú mondatoperátort ért a negáció alatt. Tágabb értelemben a negáció másik típusa, amikor a negáció ellentétet hoz létre az állított és tagadott kifejezés között, ahogyan azt *az ellenzék / nem az ellenzék* mutatja. A két negációtípus megkülönböztetésére és leírására számos klasszifikáció született, mint például a külső/belső negáció, illetve gyenge/ erős negáció (l. HORN 1989: 140). HORN a következőképpen fogalmazza meg a két típus különbségét: az első típusban a negációra propozicionális operátorként tekinthetünk vagy/és a predikáció módjaként (befolyásolva a predikátum és az alany kapcsolódását). A második típus lényegében a predikátumon értelmezett *vagy/és* a predikátumon belüli operátor, amely propozicionális függvényben kifejezve is megfogalmazható. Látható, hogy a kétfajta negáció hogyan tudja létrehozni az oppozíció két fajtát, a kontradikciókat (7a, c) és a C_2 logikai ellentéteket (6a, b). Az ellentétek másik két altípusa, a C_3 poláris ellentétek és az egyszerű ellentétek nem negáció útján jönnek létre, ahogyan az 1. ábrán szereplő példák is mutatják.

Látható, hogy nem egyszerű annak a megállapításnak az elfogadása, illetve elutasítása, amely az iróniát mint az ellentétes gondolatoknak az egyidejű érvényre juttatását, illetve mint egy általános vélemény tagadását határozza meg. A C_3 poláris ellentéteket és az egyszerű ellentéteket (vö. rózsaszínű menyasszonyi ruha a fehér helyett) a 4. fejezetben részletesen tárgyalom.

2. Pragmatikai perspektívából. – A logikai- szemantikai meg-

fontolások után vegyük szemügyre a negációt pragmatikai perspektívából, a neo-grice-i kereteken belül maradván, kiegészítve az udvariassági elméletek néhány fogalmával. A negáció használati oldaláról szemlélve udvarias és eufemisztikus színezetű abban az esetben, amikor a tagadott kifejezés pozitív és relatívan gyenge a skáláján. Udvarias és eufemisztikus a *nem szép* kifejezés használata a *csúnya* helyett, a *nem tiszta* a *koszos*, a *nem biztonságos* a *veszélyes*, illetve a *nem bölcs* használata az *ostoba* helyett. Észrevehetjük, hogy ezekben az esetekben a pozitív kifejezés (*szép, tiszta, bölcs*) C₂ erős ellentétének (*nem szép, nem tiszta, nem bölcs*) használata eufemisztikusabb és udvariasabb, mint a pozitív kifejezés C₃ poláris ellentétének (*csúnya, koszos, ostoba*) használata. A negatív kifejezések, mint a *koszos, veszélyes, ostoba* használata minél direkter, annál arculatfenyegetőbb. A direkt negatív kifejezéseknél kevésbé arculatfenyegetők a pozitív tagadott kifejezések (I. BROWN és LEVINSON (1978: §5.4). Ez a magyar nyelv esetében igaz, mind a pozitív kifejezés + fosztóképzős formákra (*udvariatlan, kényelmetlen*), mind a pozitív töltetű predikátum negációjára (*nem udvarias, nem kényelmes*). Ezekben az esetekben az udvariasabb és eufemisztikusabb forma a szintén a tagadószóval képzett kifejezés (*nem kényelmes*), a grammatikalizálódott fosztóképzős forma (*kényelmetlen*), hasonlóan a poláris ellentéthez (*szép – csúnya*), udvariatlanabb. Ez arra enged következtetni, hogy a konvencionalizálódott (*kényelem + tlen*) alak polarizáltabb, élesebb ellentét, mint a tagadószóval létrehozott alak. Pragmatikai szinten az eufemizmust a hallgató HORN (1984/1998) R-alapú következtetése alapján dekódolja. A grice-i pragmatika pontosításaként két elvbe sűríti a kommunikációt irányító elveket, egyaránt figyelembe véve a hallgató és a beszélő szempontjait.

- a) Q - elv (hallgatóközpontú): Tedd a hozzájárulásodat elégségesé (vö. mennyiség₁)! Mondj annyit, amennyit csak tudsz (adott R esetén)!
- b) R - elv (beszélőközpontú): Tedd a hozzájárulásodat szükségessé (vö. viszony, mennyiség₂, mód)! Ne mondj többet, mint amennyit kell (adott Q esetén)!

HORN feltünteti, hogy az általa megadott két elv milyen grice-i maximákat foglalnak magukban. A mennyiség₁ az elvárhatónál se kevesebbet, a mennyiség₂ pedig az elvárhatónál se többet ne mondj almaximákra utal (NÉMETH T. 2003). Az egymás ellenében ható Q- és az R- elvek követésével egyensúlyi helyzet jön létre a beszélő és a hallgató között. A Q-elv érvényesülése esetén a *Csúnya ez a festmény* megnyilatkozás hangzása el, amelyet az R-elvvel egyensúlyba hozva a *Nem szép ez a festmény* megnyilatkozás lesz. A két elv működése feltételezi ZIPF (1949) ökonómia elvét, amely szerint a legkisebb erőfeszítés elve (principle of least effort) vezérli mind a beszélőt, mind a hallgatót. Ami a beszélő részéről a kisebb erőfeszítéssel jár, az a hallgatótól nagyobb energiáfordítást igényelhet (NÉMETH T. 2003: 236).

C) A kettős negáció, a negáció-emelés és az irónia kapcsolata pragmatikai perspektívából. – Térjünk rá a kettős ne-

gáció esetére, amely gyakran felmerül az irónia értelmezésében, ha olyan mondatot használunk ironikusan, amelyben már van direkt tagadás.

(8) *Néhány szava nem a vasárnapi iskola szava volt.* (Mark Twain)

Amennyiben ironikus megnyilatkozásról van szó, az elhangzott megnyilatkozás tagadásán keresztül jutunk el a szándékoltan ironikus jelentésig. De hogy mi is a fentebbi megnyilatkozás tagadása, azt többféleképpen is interpretálhatjuk. HORN (1989: 338) szerint a negáció magasabb tagmondatszintű megjelenésének, azaz a negáció-emelésnek (NR) a motivációja az, hogy ébren tartsa a különböző interpretációkat, amelyek ily módon a jelentés bizonytalanságát idézik elő. A negáció-emelés (NR) a kételkedés enyhe formája, a magasabb tagmondatban lévő ige típusától függően (faktív/nem faktív) litotikus színezete lehet (l. HORN 1989: 339–41). Észrevehetjük, hogy a negáció-emelés enyhítő jellege fontos momentuma a negáció és az irónia összekapcsolódásának. A kettős negáció és a negáció-emelés oly módon kapcsolódik szorosan az ironikus megnyilatkozás értelmezéséhez, hogy az ironikusan használt megnyilatkozás fölötti szinten értelmezendő a negáció, amely lehet kettős, ahogyan ezt a (8) példában láthatjuk. A (9e) példában a két negáció közül az indirekt negáció hasonló a negáció-emeléshez, mivel egy felsőbb szinten negálja a megnyilatkozás egészét. Elbizonytalanítja a megnyilatkozás interpretációját azáltal, hogy nem egyértelmű, mire is vonatkozik a tagadás, ami ráadásul jelöletlen. A tagadószó minél távolabb esik a tagadott kifejezéstől, illetve minél nagyobb egységre vonatkozik, annál bizonytalanabb az interpretációja. A bizonytalanság még nagyobb fokán áll az indirekt tagadás, amely jelöletlen. Ezt a bizonytalansági skálát láthatjuk a (9a–e) példákon keresztül.

(9a) *Nem szép a festmény.*

(9b) *Feltételezem, hogy nem szép a festmény.*

(9c) *Nem feltételezem, hogy szép a festmény.*

(9d) *Nem feltételezem, hogy nem szép a festmény.*

(9e) *Feltételezem, hogy nem szép a festmény, amit kinéztél.* Kontextus: egy Van Gogh árverésre menet.

A (9e) ironikus megnyilatkozásban a *feltételezem* indirekt tagadásáról van-e vajon szó, vagy a *nem szép a festmény* indirekt tagadásáról. Annyit mondhatunk, hogy többféle interpretációt is elképzelhetünk. Az egyik esetben a 'Nem feltételezem, hogy nem szép a festmény...', a másik esetben a 'Feltételezem, hogy nem az a dolgok állása, hogy nem szép a festmény...', a harmadik esetben pedig 'Nem az a dolgok állása, hogy feltételezem, hogy nem szép a festmény, amit kinéztél'. Ha nem a klasszikus állításlogika rendszerében gondolkodunk – ahol ' $\neg \neg A$ ' és ' A ' kölcsönösen következményei egymásnak (levezetését l. RUZSA 2001: 29) és a kettős negáció visszaállítja az argumentum eredeti igazságértékét: $\neg \neg A \Leftrightarrow A$ – akkor a fenti interpretációs lehetőségek mindegyike eltérő jelentést hordoz magában. A kettős negációval az alábbi három közül valamelyik mindig társul: a) hezitáció, bizonytalanság (l. 9 a–d); b) féltékenység, szerény-

ség (l. 9 a–d); vagy (3) irónia (l. 9e) (HINTIKKA 1968: 47; HORN 1989: 306). HORN arra a következtetésre jut, hogy az első kettőből fakad a harmadik, az iróniát kifejező használat. A kettős tagadás jelenléte ironikus érzetet kelt/ iróniára utal, amely hezitációból, bizonytalanságból, illetve féltékenységből és szerénységből származik. A kettős tagadásnak bizonytalan és ironikus színezetet, a negáció-emelésnek és a pozitív kifejezések tagadásának pedig eufemisztikus, udvarias és litotikus jelleget tulajdonít, szemben a negatív kifejezésekkel (vö. 2. alfejezet). A litotész és a kettős negáció ugyanazt az egyensúlyt fejezik ki, az utóbbinál a két negatív forma logikailag ugyan törlődik, de funkcionálisan vagy retorikailag nem. A pragmatikai munkamegosztást látszólag egyenlőtlené teszi, mert a jelöletlen kifejezés interpretálása több erőfeszítést követel a hallgatótól (HORN 1989: 304).

A pragmatikai munkamegosztás tekintetében az általános motiváció a rövidség megsértése – másképpen az R-elv (HORN 1984/1998, l. még 3. B) alfejezet) –, amely a pozitív, állító formák elkerülését tartja szem előtt azért, hogy kibúvót hagyjon az értelmezés bizonytalanára tételével. A magyarra vonatkoztatva azt mondhatjuk, hogy a *nem valószínűtlen* kettősen negált forma – először a fosztóképzővel, majd az így létrejött negatív forma a *nem* tagadószóval kétszeresen negatívvá vált. Ez szemantikailag gyengébb, mint a neki megfelelő pozitív *valószínű*. Amikor az *X-talan* az X ellentéte, akkor a kettős negáció használata részlegesen konvencionizált forma, beleértve azokat az eseteket is, amikor kontradikeció van X és *X-talan* között.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy világosan látszik, mennyire összefonódik az oppozíció és negáció fogalma az ironikus megnyilatkozás interpretációjával. Láthattuk, hogyan eredményezheti a direkt negáció két fajtája (külső és belső) a kontradikciókat és a logikai ellentéteket. A másik két oppozíció típus – a poláris ellentétek és az egyszerű ellentétek – nem negáció útján jönnek létre (l. 1. ábra). Láthattuk továbbá, hogy a kettős tagadás és a negációemelés használata bizonytalan, eufemisztikus, udvarias, litotikus, illetve ironikus interpretációt eredményezhet (vö. HORN 1989; HINTIKKA 1968). A példaelemzésekből az is kiderült, hogy az irónia mint indirekt negáció bizonytalanra teszi az értelmezést, és az indirekt negáció hatóköre még bizonytalanabbá válik, ha a megnyilatkozásban már van tagadás, még bizonytalanabb, ha összetett mondatot tagadunk indirekt módon (l. (8–9e) példák). A kettős tagadás, a negációemelés és az indirekt negáció használata nyitva hagyja a különböző interpretációk lehetőségét. A pragmatikai munkamegosztás tekintetében pedig az általános motiváció a rövidség megsértése, amely a pozitív, állító formák elkerülését tartja szem előtt azért, hogy kibúvót hagyjon az értelmezés bizonytalanára tételével. Mindezek alapján az ironikus megnyilatkozás jelentését első lépésben úgy módosíthatjuk GIORA (1995, 2003) felfogásához képest, hogy a szándékolt beszélői jelentés a mondott jelentés és legalább egy sugallt jelentés interakciója. A sugallt jelentés módosítását legalább egy sugallt jelentésre az indokolja, hogy az irónia használata, hasonlóan a kettős negáció, a negációemelés és az indirekt negáció használatához, szándékosan nyitva hagyja a lehetséges interpretációkat. Az ironikus megnyilatkozás esetében a beszélő szándéka, hogy fenntartsa a pragmatikai jelentés homályosságát/többértelműségét.

4. Az irónia mint eltérés: a kategóriaváltástól a perspektíva-váltásig. – A 3. fejezet tanúsága szerint nem könnyű megválaszolni azt a kérdést, hogy az irónia vajon az ellentéte-e annak, amit mondunk (vö. GRICE 1975/1989; WILSON–SPERBER 1992/2007), vagy az indirekt tagadása-e egy általánosan elfogadott véleménynek (vö. GIORA 1995, 2003). Szemügyre véve a *fehér/rózsaszínű*, illetve *virág/maci* egyszerű ellentéteket a (4, 13) példákban, a *fejlődés/pusztulás* poláris ellentétek, a *forró/nem forró* logikai ellentétek a (12) példában, végül a *Velünk legyőzheti bolygóját/ Nem igaz az, hogy velünk legyőzheti bolygóját* kontradikciót a (11) példában láthatjuk, hogy az irónia mindegyiket képes létrehozni. A következő példában szemügyre vehetjük, hogyan alakítja a megnyilatkozás kontextusa azt, hogy melyik oppozíciós fajtáról van szó egy ironikus megnyilatkozás esetében.

- (10) *Az autó a fejlődés garanciája!* Kontextus: A Kétfarkú Kutya Párt választási kampányának óriásplakátján.
- (11) *Velünk legyőzheti bolygóját!* Kontextus: A Kétfarkú Kutya Párt választási kampányának óriásplakátján.
- (12) *De jó forró ez a tea!* Kontextus: A már jéghideg teát kortyolgatva, amit a pincér késve éppen az imént hozott ki.

Vegyük észre, hogy a (12) példában az ironikus megnyilatkozás fizikai kontextusa hogyan befolyásolja azt, melyik oppozíció-típus játszik szerepet. A példa kontextusából kiderül, hogy a *forró/hideg* poláris ellentétről van szó. Amennyiben a tea nem hideg, hanem csak langyos, abban az esetben az irónia egyszerű ellentétet hoz létre (*forró/ langyos*). A harmadik lehetőség a *forró/nem forró* logikai ellentét, amely értelmezést szintén nem zárja ki a példánk kontextusa, ugyanis minden más lehet a tea, csak nem forró.

- (13) *Hm, milyen szép virágot hoztál nekem!* Kontextus: Egy hatalmas játékmacival ácsorog a barátod a bejárati ajtóban.

A (13) megnyilatkozásban a beszélő arra szeretné a hallgató figyelmét felhívni, hogy mást hozott neki, mint amit várt. A *macit* és a *virágot* egyszerű ellentéteket tekintethetjük, amely valami mást is közöl, mint *a maci az nem virág*. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy míg a *metafora* azonosság, hasonlóság felmutatása, illetve a metafora által válik azonossá, hasonlóvá két dolog, addig az *irónia*: a különbözőség, eltérés felmutatása, illetve az irónia által teszünk különbözővé, eltérővé két dolgot.

A fenti példák is jól mutatják, hogy az ironikus megnyilatkozások értelmezéséhez figyelembe kell venni azt a jelenséget, amellyel a fogalmainkat a *poláris ellentétek* tartományába igyekszünk utalni. Ez az emberi gondolkodásra jellemző általános tendencia, amelyet HORN (1989: 271) OSGOOD és RICHARDS (1973) nyomán *polarizációs tendenciának* nevez. Az elme polarizációs kényszere az, ami a dolgokat *fehér/fekete, világos/sötét, jó/rossz, Isten/Ördög* dichotómiájába kényszeríti. Észrevehetjük, hogy ez a polarizáció a hiperbola és

a litotész retorikai alakzatának felel meg. Polarizáljuk a véleményünket, a dolgok állását, azért, hogy így tegyük világossá álláspontunkat.

- (14) *Lehet, hogy mondta nekem Gyuri, amikor én éppen ordítva beszélgettem az igazgató úrral, miközben ő i d e s ú g t a a bal fülembe.*

A (14) példában világosan látszik, hogy a beszélő álláspontja világossá tételére, illetve saját álláspontja elfogadására eltúlozza, illetve jelenékteleníti a történetet. A valóságban nem ordított az igazgató úrral, és Gyuri nem suttogott, hanem normál hangerőn beszélt. Így az *ordítás*-t hiperbolának, a *suttogás*-t pedig litotésznek értékelhetjük. A sarkított, polarizált helyzet ironikus hangvételű, ha egyben a beszélő kritikájaként értelmezzük Gyurival és a helyzettel kapcsolatban. (Az irónia hiperbolával és litotésszel való társulásával foglalkozik bővebben KOMLÓSI megj. e.; NEMESI 2005, 2009; valamint KREUZ et al. 1996.)

Az általános vélekedés (l. 1. fejezet) – mely szerint az ironikus megnyilatkozás az ellentétét sugallja annak, amit mond – abból fakad, hogy amikor a beszélő ironikusan mond valamit, a legtöbb esetben a poláris ellentétét implikálja annak, amit mond (l. az érvelést bővebben KOMLÓSI megj. e.). A túlzással való gyakori társulás miatt gondoljuk a mondott és a sugallt jelentést egymással élesen ellentetesnek egy ironikus megnyilatkozás esetében. Az ironikus példaanyag nagy része hiperbolával társult irónia (vö. LEECH 1983; ATTARDO 2000; GIORA 2003 példait), mert ez esetben a hiperbola felismerése egyértelműbben jelzi számunkra az irónia jelenlétét. KREUZ és ROBERTS (1995) hasonló gondolatra jutnak empirikus vizsgálataik során, a hiperbolát útjelző táblának tartják az ironikus szándék felismerésében, álláspontjuk szerint a hiperbola és az irónia számos diskurzuscélon osztozik, mint amilyen a „humorosnak lenni”, „nyomatékosítani valamit” és „világossá tenni valamit”. Ami a túlzás és a kicsinyítés alakzatán kívül visszamarad, az az eltérés felmutatása, amely esetben legalább egyszerű ellentét van a mondott és a sugallt jelentés között. Az irónia arra hívja fel a figyelmet, hogy van valami, ami bármi más, de nem az, amit mondok róla.

Eddig a megnyilatkozásra irányítottuk elsősorban a figyelmünket, de nézzük meg, mi történik a beszélő és a hallgató vonatkozásában. Amikor a beszélő ironikus megnyilatkozást tesz, láthatjuk, hogy ami kategóriaváltás a megnyilatkozás tekintetében, az perspektíva-váltás a beszélő és a hallgató számára. A beszélő iróniát használ annak érdekében, hogy kifejezze az elhátaroló dás át, távo ls á g t a r t á s át valamitől. A beszélő ironikus megnyilatkozást tesz annak érdekében, hogy a hallgatóban kételyeket ébresszen a saját tudását, meggyőződését, illetve a kulturális elvárásokat illetően, így kényszerítve őt perspektívájának megváltoztatására azért, hogy új ismereteket fogadjon be. A perspektíva fogalmát TOMASELLO (2002: 127–8) nyomán használom, aki LANGACKER (1987) és FILLMORE (1985) perspektíva fogalmát helyezi evolúciós és egyedfejlődéses keretbe. Ennek értelmében a perspektivikusság a nyelv jellemző tulajdonsága, amely abból fakad, hogy a nyelvhasználóknak sok különböző dologról, sok különböző szempontból, sok különböző kommunikációs helyzetben kell beszélni. Egy adott nyelvi szimbólum a kategorizáció egy szintje, a tárgy vagy esemény

szemlélésének egy adott perspektívája. Tehát „a nyelvi szimbólumok olyan szociális konvenciók, amelyekkel másokat arra készítjük, hogy egy tapasztalati helyzetet egy meghatározott perspektívából szemléljenek” (TOMASELLO 2002: 127). Az irónia – álláspontom szerint – a nyelvnek erre a jellemző tulajdonságára hívja fel a figyelmet, nemcsak tudatosítja a nyelvhasználók perspektívakülönbségeit, hanem váltásra is kényszeríti őket, egyszerre láttatva a perspektívákat. Ilyen módon nem járunk messze WILSON–SPERBER (1992/2007) elképzelésétől, mely szerint az irónia kifejezi a beszélő kritikai attitűdjét. A kritikai attitűd homályos fogalma nehezen illeszthető be az általam használt keretbe, jobban rávilágít a dolog természetére a *metapragmatikai éberség* (metapragmatic awareness) fogalma, amely láthatóvá teszi a pragmatikai használatok szintjét, így egyszerre kezelhető a többféle pragmatikai jelentés lehetősége, amely az irónia célja.

5. Az eredmények összegzése. – A) Többértelműség létrehozása: „legalább egy”. – Először is, a tanulmány során világossá vált, hogy nem kielégítő magyarázat az ironikus megnyilatkozás ’több mint’, ’kevesebb mint’ és ’ellentéte’ interpretációja, amelyet GIORA (1995) javasol, valamint módosításra szorult az az elképzelés is (GIORA 1997; GIORA–FEIN 1999; GIORA 2003), amely szerint az ironikus megnyilatkozás szándékolt jelentése a mondott és a (!) sugallt jelentés interakciója. A definíciót a következőképpen módosítottam, amelyet az oppozíció és negáció szemantikai-pragmatikai analízisével támasztottam alá. Az ironikus megnyilatkozás szándékolt jelentése a mondott jelentés és *legalább egy* (tehát lehet több is) sugallt jelentés interakciója, amely sugallt jelentéseket a kontextus redukálhat, de ébren is tarthat. A negáció természetének és az irónia-használat céljának köszönhetően a kontextuális információ nem egyértelműsíti a pragmatikai jelentést. Az irónia esetében a beszélő szándéka az – hasonlóan a kettős negációhoz és a negáció-emeléshez –, hogy fenntartsa a pragmatikai jelentés homályosságát/többértelműségét.

B) Eltérés: kategóriaváltás és perspektíva-váltás. – Másodsor, láthattuk, hogy nem mennyiségi, hanem minőségi változást mutat föl az ironikus megnyilatkozás. Így a ’több mint’, ’kevesebb mint’ és ’ellentéte’ interpretáció helyett az ironikus megnyilatkozás a *különbözőség, eltérés* felmutatása. Az irónia által teszünk különbözővé, eltérővé két dolgot. Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából *kategóriaváltás*, beszélő és a hallgató nézőpontjából pedig *perspektíva-váltás*. A beszélő azért használ ironikus megnyilatkozást, hogy rámutasson arra, *elhatárolódik* valamitől, és a hallgatóban kételyeket ébresszen jelenlegi tudása, meggyőződése és a kulturális elvárások tekintetében, így téve képessé a hallgatót új ismeretek befogadására.

Az irónia meghatározása a következőképpen módosult: 1. Az ironikus megnyilatkozással a beszélő metapragmatikai éberségre ösztönzi a hallgatót, ráirányítja a figyelmet az eltérésre, különbözősége a mondott jelentés és legalább egy (vagy több) sugallt jelentés között, fenntartva a pragmatikai jelentés homályosságát/többértelműségét. – 2. Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából a *kategóriaváltás*, a Beszélő és a Hallgató nézőpontjából pedig a *perspektíva-váltás*. – 3. A Beszélő szándéka, hogy a Hallgatót perspektíva-váltásra ösztönözze.

Kulcsszók: irónia, perspektívaváltás, metapragmatikai éberség, oppozíció, negáció, eltérés.

A hivatkozott irodalom

- ATTARDO, SALVATORE 2000. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 32: 793–826.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In: GOODY, ESTER N. ed., *Questions and Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge, 56–311.
- CLARK, HERBERT H. – GERRIG, RICHARD J. 1984. On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General* 113: 121–6.
- CARSTON, ROBYN 2004. Relevance theory and the saying/implicating distinction, In: HORN, LAURENCE R. – WARD, GREGORY ed., *The Handbook of Pragmatics*. MIT Press, Cambridge (MA), 633–56.
- FILLMORE, CHARLES J. 1985. Syntactic intrusions and the notion of grammatical construction. *Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 11: 73–86.
- GIORA, RACHEL 1995. On Irony and Negation. *Discourse Processes* 19: 239–64.
- GIORA, RACHEL 1998. Irony. In: VERSCHUEREN, JEF et al. ed., *Handbook of Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam (Philadelphia), 1–21.
- GIORA, RACHEL 2003. *On our mind: Salience, context, and figurative language*. Oxford University Press, New York.
- GIORA, RACHEL – FEIN, OFER 1999. Irony: Context and salience. *Metaphor and Symbol* 14/4: 241–57.
- GRICE, H. PAUL 1975/1989. Logic and conversation. In: UŐ, *Studies in the way of words*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 22–40.
- GRICE, H. PAUL 1978/1989. Further Notes on logic and conversation, In: GRICE 1989: 41 – 57.
- HORN, LAURENCE R. 1989. *A natural history of negation*. The University of Chicago Press, Chicago.
- HORN, LAURENCE R. 1984/1998. Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q- and R-based implicature. In: ASA KASHER ed., *Pragmatics I: critical concepts*. Routledge, London, 383–418.
- HINTIKKA, JAAKKO 1968. Epistemic logic and the methods of philosophical analysis. *Australasian Journal of Philosophy* 46/1: 37–51.
- KÖMLÖSI BOGLÁRKA 2007–2008. Az irónia kutatás dilemmái a pragmatikában. *Nyelvtudomány* 3–4: 95–128.
- KÖMLÖSI BOGLÁRKA megj. e. A polarizációs tendencia szerepe az irónia nyilvánvalóvá tételében. A hiperbola és litotézis mint nyomok az ironikus interpretációhoz. Megjelenés előtt a Magyar Nyelvben.
- KREUZ, ROGER. J. – ROBERTS, RICHARD M. 1995. Two cues for verbal irony: Hyperbole and the ironic tone of voice. *Metaphor and Symbolic Activity* 10: 21–31.
- KREUZ, ROGER. J. et al. 1996. Figurative language occurrence and co-occurrence in con-

- temporary literature, In: ROGER J. KREUZ – M. S. MACNEALY szerk., *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Ablex, Norwood (NJ), 83–97.
- LANGACKER, RONALD 1987. *Foundation of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford University Press, Stanford.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London.
- MARTIN, ROBERT 1992. Irony and universe of belief. *Lingua* 87: 77–90.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2005. Az alakzatprodukción empirikus kutatásának dilemmái. In: IVASKÓ LÍVIA szerk., *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem Médiatudományi Tanszék, Szeged, 62–76.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. Az alakzatok kérdése a pragmatikában. *Loisir Könyvkiadó*, Bp.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–54.
- OSGOOD, CHARLES, E. – RICHARDS, MEREDITH M. 1973. From Yang and Yin to and or but. *Language* 49: 380–412.
- RUZSA IMRE 2001. *Bevezetés a modern logikába*. Osiris Kiadó, Bp.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Bp.
- ZIPF, GEORGE KINGSLEY 1949. *Human behavior and the principle of least effort*. Addison-Wesley, Cambridge (MA).
- WILSON, DEIRDRE – DAN SPERBER 1992. On Verbal Irony. *Lingua* 87: 53–76.
- WILSON, DEIRDRE 2006. The pragmatics of verbal irony: echo or pretence? *Lingua* 116: 1722–43.

Irony as “change of category” and “change of perspective” at the semantics-pragmatics interface

An ironic utterance is the presentation of difference or deflection. That is, we distinguish two things with the help of irony, via a procedure I call change of category. At the speaker’s level, irony is a change of perspective: the speaker uses an ironic utterance to create a distance from something and to force the listener to doubt his or her own knowledge or opinion (to raise his/her metapragmatic awareness), thus forcing him or her to change perspective in order to accommodate to novel pieces of knowledge. In the case of irony, what has been said and what has been implied will remain in interaction, due to the nature of negation, and the goal of using irony is that contextual information should not disambiguate the pragmatic meaning. In the case of irony, the speaker’s intention is to keep up the ambiguity of the pragmatic meaning, similarly to double negation and ‘neg-raised’ negation.

Keywords: irony, change of perspective, metapragmatic awareness, opposition, negation, difference.

KOMLÓSI BOGLÁRKA